

על השמחה בחסידות

Author(s): נ. שוחט

Reviewed work(s):

Source: *Zion / ציון*, Vol. א (תשי"א), חוברת א-ב, pp. 30-43

Published by: [Historical Society of Israel/](http://www.jstor.org/stable/70062304)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70062304>

Accessed: 15/11/2011 05:14

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

על השמחה בחסידות

השמחה היא, כידוע, אחד מקווי-היכר של החסידות הבעשטנית. חוקריה של תנועה זו מציינים את המפנה שיצרו הבעש"ט וחוגו במהותו של המושג חסידות. עם שסיקו ממנו את הסגפנות והכניסו לתוכו את התביעה לשמחת החיים¹. אך יש מקום לשאול, אם לא היתה הכשרת-לבבות קודם-לכן לחוויה דתית חדשה זו. כבר הראינו לדעת התחלותיהם של מנהגים חסידיים מסויימים²; שמא לא חידשה החסידות הבעשטנית הרבה אף בעניין השמחה, פרט להדגשה היתרה?

אפשר לטעון ולומר, אם אנו באים לחפש אחרי מקורות לשמחה, הרי הסיסמה שהיתה שגורה בפי החסידים, 'עבדו את ה' בשמחה', אינה אלא פסוק בתהילים. וכי לא תבעו ר' יהודה הלוי והרמב"ם³ עבודת ה' מתוך שמחה? והרי אף בחובת הלבבות⁴ ובספריהם של חסידי אשכנז⁵ ובוהר⁶ מצויה תביעה זו! וכבר העירו על הדמיון שבין השמחה אצל ריה"ל והרמב"ם לזו של החסידות הבעשטנית⁷. אולם טענה זו שוכרה בצדה. אמנם אין השמחה הדתית דבר שנתחדש ע"י החסידות הבעשטנית, כי תביעת השמחה היא מהותית להתעוררות דתית חסידית בכלל. אבל כנגד זה, עובדה היא, כי הרוח הכללית של היהדות בימיה"ב היתה רוח של סגפנות. אף בנוגע לשמחת המצוה אפייניים ביותר לתקופת ימיה"ב דבריו של ר' בחיי בן אשר בפירושו לפסוק 'והיית אך שמח': 'ויתכן עוד שבא לרמוז שראוי לו למעט בשמחת העולם הזה, שלשון 'אך' מיעוט הוא... ועל כן יזכיר הכתוב הזה בחג הסכות, 'והיית אך שמח', כדי למעט השמחה... ולמדך הכתוב שיתנהג האדם בשמחת העולם בדרך בינוני, ואף בזמן עשיית המצוות ראוי לו שישמח וירעד... שלפי שבעולם הזה יש בו יצר הרע, שהוא נמשך אחר השמחה'⁸. חסידות סגפנית, היתה מצויה אף בתקופתו של הבעש"ט. ואם יש לגלות את המקורות, שהיה בהם כדי להכשיר את המפנה, מן ההכרח לחפש אותם בספרות התקופה

(1) ראה ש. דובנוב, תולדות החסידות, ספר א', עמ' 56, וראה ב. דינבורג, ראשיתה של החסידות ויסודותיה הסוציאליים והמשיחיים, תדפיס מתוך "ציון", תש"ג-תש"ה, עמ' 123 ואילך.

(2) ראה ב. דינבורג, שם עמ' 85-86.

(3) ראה הכוזרי, מאמר שני, סי' נ'; וראה יד חזקה, הלכות לולב, פר' ח', ט"ו. והשוה ב. דינבורג, במאמרו, עליתו של ר' יהודה הלוי לארץ ישראל, בספר מנחה לדוד, ספר חיובל לר' דוד ילין, עמ' קע"ב.

(4) ראה חובת הלבבות, שער אהבת ה', פרק ו'.

(5) ספר חסידים, הוצאת ויסטינצקי, עמ' 8-9: 'וכשתחפול אמור באותו ניגון שבעים ומחוק בעיניך... ניגון המשמח את הלב, למען ימלא סיך מה לפה אהבה ושמחה למי שרואה לבבך, ותברכהו בחיבה רחבה וגילה... ספר הרוקח לר' אלעזר מגרמיזו, קרימונה שי"ו, ב' עמ' א': 'שורש האהבה, שהנפש מלאה אהבת ה' וקשורה בעבודתו האהבה בשמחה ובטוב לבב... כי כשהנשמה חושבת בעומק בוראה, ביראה, רשף אהבת הלב בוער בה, וגיל שמחת הקרב מרובה, ושמחת חלב ועלו הכליות, כי כל האנשים אשר חכמת השם בלבבם חושבים בשמחה חשק עשיית רצון בוראם'. שם ד' עמ' ב': 'אל תביט כי אם אל דרכיו, הדבק בו, שמח באהבתו, לך בשליחותו'.

(6) פרשת אחרי מות, לפסוק אחרי מות שני בני אהרן: 'וגילו ברעדה'—דאסיר ליה לבר נש למחזי יתיר בעלמא דין, תאי במילי דעלמא, אבל במילי דאורייתא ובסוקדי דאורייתא בעי למחזי. וזהו, שם: 'דתושבחן דמאריה ותרוותא דאורייתא ורננה דאורייתא דא הוא שמחה ורננה'.

(7) ראה י. היינמן, 'הפילוסוף והמשורר', מבחר פיוטים של ר' יהודה הלוי, ב'כנסת', ספר ט', תש"ה.

עמ' 178 ובהערה 11 שם. (8) ראה פירושו לתורה, דברים פרשת ראה.

הסמוכה לחסידות הבעשטני. כוונתנו לספרות המוסר והפרשנות שיצאה משני בתי מדרשותיה של הקבלה הצפתית – הן של ר' משה קורדובירו והן של האר"י – שנתנה לתביעת השמחה הדתית תוקף חדש.

א.

ר' משה קורדובירו קובע כי "בדרך הלימוד צריך שתשתפנה אל הלימוד היראה והשמחה יחד... השמחה – דשמעתא בעיא צלותא, ועוד בחדוה תליא אורייתא ודאי"⁹. הלימוד גורם לשמחה, "כי אפילו לשון הוזהר יראה אל האדם שמחה בנפש"¹⁰ וכדי לבטל הדין והתעוררות כח הקליפות אנו ממשיכים שפע השמחה מן הבינה... ובזה נתבטלו הקליפות"¹¹. יש משום ענין בטעמו למנהג "שנהגו כל ישראל לשמוח בערב יוה"כ", "כי יום הכפורים אין בו שמחה מחמת דאגת העוונות ועיני כל ישראל הם תלויים לאביהם שבשמים... ואין שמחה, לכן הקדימו השמחה אל המצוה. לכן ראוי לתקן הבית במצע ושולחן מלא ברכת ה' בערב יום זה לשמוח בו שמחת מצוה", "כי התשובה היא ממצות עשה, ובכל מצות עשה צריך השמחה". אולם מעניין יותר טעמו האחר: "והנה יום הכפורים עצמו אין בו אכילה מפני שצריך לענות הגוף ולהחזיק הרוחני שהוא הנפש והרוח והנשמה, ומזון יוה"כ הוא מזון העולם הבא. לכן צריך לענות הנפש הבהמית הזאת ולהגביר הנפש הרוחנית משפע עולם הבא... והקב"ה חפץ בטבע שהם הדברים התחתונים, הדברים הגשמיים, שלא ברא הנמצאות אלא בסיבת התחתונים האלו... ולזה צריך להקדים אליהם המזון והקיום... שאין קיום לעליון אלא ע"י התעוררות התחתון... הרי האכילה הזאת צורך גבוה לקיום הנמצאות התחתונות שהם סיבת קיום העליונות"¹². אצל ר' אליהו די וידאש תלמידו של הרמ"ק תופסת השמחה מקום נכבד עוד יותר. "כל העבודות החמורות שחייב האדם לעשות לתיקון השכינה צריכין שיהיו בשמחה"¹³. האדם צריך "שיעורר לבו בשמחה, שאין שכינה שורה מתוך עצבות, ויכוון לעורר אהבת יוצרו בתוך לבו", ומתוך כך "בהכרח רוח העליון תתעורר בתוך לבו וגממש שפע קדוש בו". "אותם שיש להם החשק הגדול אחר השכינה, לא יהבי שכיבו לעיבוי... ונפשם שמחה ומשתעשעת להיותם דבקים בחיים העליונים"¹⁴. השמחה הדתית היא האמצעי להשגת רוח הקודש, "כי עשיית המצוה בזריות מורה על היותו עושה אותה בשמחה, וכתוב עבדו את ה' בשמחה, ונודע מה שפי' ז"ל: אין שכינה שורה אלא מתוך שמחה... נמצא שע"י עשיתו בזריות ובשמחה שכינה שורה עליו"¹⁵. השמחה היא חלק מהותי מן המושג חסידות: "מהמדרגות המגיעות לאדם להיות אוהב וחסיד צריך לקנות ג' מידות: א. הבטחון; ב. האמונה; ג. השמחה"¹⁶. "הרוצה להיות חסיד ושייקרא אוהב מזרע אברהם שנאמר בו: "זרע אברהם אוהבי", צריך להיות שמח בהיותו מברך להקב"ה בברכת הנהנין, וכן בתפלתו ובתורתו ובמצוותיו ובקבלת פני אדם בשמחה, ובימי המועדים"¹⁷. קיימא לן כי "חסידות מביאה לידי רוח הקודש... שנאמר דברת בחזון לחסידך" ו"חסידות ואהבה שניהם ענין אחד... כי אהבה וחסד הכל אחד, שנאמר: אהבת עולם אהבתך על כן משכתך חסד"¹⁸. אולם גם "אהבה ושמחה שניהם דבר אחד"¹⁹.

(9) ספר אור נערב, חלק ג', פרק ב'. (10) שם חלק ב', פרק ב'.

(11) זבחי שלמים, ירושלים תרמ"ג, י"ח עמ' א'.

(12) פירוש סדר עבודת יום הכפורים, ויניציאה שמ"ו, ל"ג עמ' ב'.

(13) ראשית חכמה, אמשטרדם תס"ח, צ"ד עמ' א'. (14) שם ס"ב עמ' ב'.

(15) שם צ"ב עמ' א'. (16) שם ק' עמ' א'.

(17) שם ק"ח עמ' א'. (18) שם צ"ח עמ' א'.

(19) שם צ"ט עמ' א'. (20) שם צ"ח עמ' א'.

"והנה כלל השמחה יהיה, לפי זה שזיכהו השם להיות מעבדיו המייחדים אותו מה שלא כל אדם זוכה לזה... וראוי שיאמר אדם בלבו: מהיכן זכיתי אני לתת כתר למלכו של עולם, אלא שהמלך ברוב חסדיו קירבני אלי, ולכן ראוי שאעבוד עבודתו בשמחה... ובעומדו בבית הכנסת יהיה שמח שעומד בבית ה'... ובעסק התורה יהיה שמח... ובעסק המצוות יהיה שמח שהרי המצוות הם תכשיטי המלך וחוא מתקשט בהם ראוי שיהיה שמח. בפרט כאשר ידע מה תיקון עושה בעשיית המצוה ההיא ומה תועלת עושה לנשמתו ואז יהיה שמח יותר... כי המצוה הנעשית בלב טוב היא עצמה נותנת שמחה... ובפרט בחג הסוכות שנקרא זמן שמחה... כאדם שהיה עומד בחשך, שישמח בבוא אליו אור חדש, כן צריך שיהיה שמח בשמחת התורה במועד יותר משאר הזמנים"²¹. השמחה מביאה לידי דבקות ויש בה משום תיקון בעולמות העליונים: "ודע כי מציאות השמחה גורם איחוד, שאי אפשר שיתקרבו העלולים עילה בעולם אם לא יהיה ביניהם שמחה... כי עיקר השמחה הוא ייחוד וקשר האצילות כלל כאחד והארתו על ידי המאציל, שזהו כל השמחה שיאירו וייתחד, כלם כאחד עד שיאיר בהם המאציל כראוי"²².

ר' אליהו די וידאש מלמד כיצד להגיע למצב של שמחה: "ואפני קנות האדם שמחה בלבו הוא כשיחשוב בטובת הבורא יתברך עליו... ויאמר בלבו: עילת כל העילות וסיבת כל הסיבות.. עם היות שלגדולתו אין לה מכלית וסוף ישגיה על יתוש קטן כמוני... והוא כמשל המלך שיש לו שרים ונכבדים לאין מספר וראה במדינתו עבד אחד וקראו ואמר לו: רצוני שתעבדני... האין מן הראוי על העבד ההוא לעבוד עבודת רבו בשמחה, ויאמר בלבו: הואיל והמלך עם גדולתו וממשלתו שלא חסר לו דבר בחר בי לתועלתו שאהיה עובד לפניו אין מן הראוי שאעבוד עבודתי לפניו אלא בשמחה ובטוב לבב"²³. "לכן ישים כל אדם שמחתו על התורה ובעת שיעשה המצוות ישמח בלבו על שזכה להיות עבד למלך העליון... וכל העושה מצוה בשמחה יש לו שכר אף ידות יותר"²⁴. "שמחתך הבטחון והאמונה תבוא השמחה, כי העבד הבוטח באדונו ומאמין שישלם לו שכר עבודתו כפלי כפלים יעבוד בשמחה"²⁵. ובדאי "שישמח האדם בחלקו, שישמח על הרעה כמו על הטובה ויסבול אותה בשמחה, כי הסובל הוא חפשי מדאגת העולם"²⁶, כי "הדבר שיביא את האדם להיות מאמין הוא שלא יירא משום דבר רע אלא יקבל כל הבא עליו בשמחה"²⁷. הנה "הבט וראה, כי השמחה כוללת את הכל, כי כל הדואג על העולם הזה אין לו מנוחה כל ימיו"²⁸.

ר' אליהו די וידאש מצטט בכמה מקומות בענין השמחה את ספר חסידים, את ספר הרוקח ואת ספר הזוהר, והוא הראשון שהביא את פירושו של האר"י על הפסוק "תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב מרוב כל", שהוא אחרי כן בכמה וכמה מספרי המוסר. "ושמעתי בשם מה"ר יצחק די לוריא אשכנזי ע"ה שפי' פסוק "תחת אשר לא עבדת... מרוב כל", פי' אחר אם היה לך רוב כל, והכוונה שיהיה שמח בשמחת הקב"ה ובמצוותיו ותורתו יותר מכל ממון בעולם"²⁹. אך בעיקר תופס ר' אליהו די וידאש את השמחה כהפעלותה של הנשמה האוהבת בדרכה אל הדבקות, וכתוצאה מן הדבקות. ודומני שבספרות העברית יקשה למצא תאור של אהבה שמימית מלווה שמחה, שאינה אלא העפס של הרגשת אהבה ארצית, כמו בתאור זה: "והאהבה היא תפארת הנשמה שתתפאר בתפארת השמחה אשר תשמח באלהיה ותדבק בזיו יראת השם להדביק יקר הודה, ומתערב אור חמדתה

(21) שם צ"ה עמ' ב' ואילך. (22) שם צ"ו עמ' א'.

(23) שם צ"ד עמ' ב'. (24) שם ק"י עמ' ב'. (25) שם, שם.

(26) שם, שם. (27) שם, ק"ט עמ' ב'. (28) שם, ק"י עמ' ב'.

(29) שם, צ"ד עמ' א'.

ליצורה באהבת תשוקתה, חשק תאוות עליון, להתעטר עטרת יופי המחשבות הזכות הטהורות ותהיה נוהמת מגורל גיל עליונותה לידידה ידיד עליון ותתקשר בקישורי חיבה ותהיה דורשת וחוקרת אחר המעלות לאור באור החיים, ובעת אשר היא מתרוממת ומתגדלת לדעת קדושת יוצרה ומתדבקת באמונתה לבוראה, אז היא מתפשטת בחדווה וגיל ומתרחבת בשמחה, באותה שעה מתקדשת קדושת קדוש הקדושים, ואז מתאהבת ונושאת חן לפני מלך מלכי המלכים, ובעת ההיא מתקיימת ומתייפה ומתהדרת בהדר גאון עוז תוקף הדרת האהבה, ואז העליון יסגלנה להזהיר זיוה להכניסה בחדרי זוהר ולצררה בצרור החיים³⁰, אמנם השמחה הנדרשת היא רק שמחה דתית, שמחה תוך דבקות באלהים, ולא שמחה של חיי העולם הזה. "שאי אפשר לאדם להיות דבק בשמחת קונו כל עוד שהוא שמח בשמחת העולם ובמאכל ובמשתה..." ועל כן אין ראוי לשמוח בשמחות העולם הזה שכולן עוברות"³¹, "וראוי לגרש את השמחה הטבעית"³², וצריך "שנבין חיוב ההכנעה והעצבות, כי אם תשא עיניך השמים תראה מי עוֹט, השפע"³³, ו"אין להרבות בשחוק מפני שממעט היראה"³⁴. ערך מיוחד מייחס ר' אליהו די וידאש לשירה הדתית. "כיון שכל העליונים הם מעוררים שירה מפני חשקם לידבק בו, בערך זה האדם גם כן צריך לעורר שיר ושבח לשבח את קונו, וכדי שידבק בקונו, כי השיר גורם הדבקות... ומצד זה היה דוד לעולם משורר, והיה מצוה אותנו שנעורר שיר ורנה, באמרו: "רננו צדיקים בה"³⁵, "שסתם רנה גורם דבקות"³⁶. לשירתו של ר' יהודה הלוי נודעת אצלו חשיבות מיוחדת, "אומרים גורם דבקות נפשו באלהיו"³⁷, "ומכלל אהבת המלך לכבודו ולשורר לפניו בבית הכנסת"³⁸.

גם מעמדה של הסגפנות נהערער, להלכה לפחות, ע"י ר' אליהו די וידאש. "שמי שיחשק בתורה כ"כ עד שביום ובלילה לא יחשוב בדבר מדברי העולם אלא בה, בודאי שישגי מעלה נפלאה בנשמתו, ולא יצטרך לסיגופים ותעניות, שאין הדבקות תלוי אלא בחשק ואהבת התורה עד שיחשוק בה כאהבת חשוקתו"³⁹. הוא מערער על מימרתו של ריש לקיש: "כל היושב בתענית נקרא חסיד" – "בודאי אין דברי ריש לקיש אמורים אלא במי שחטא וצריך לשוב בתשובה... אבל ת"ח שלא חטא אין לו להתענות... ועוד דהא ריש לקיש עצמו אמר שם שאין ת"ח רשאי להתענות"⁴⁰ "והרבה מבעלי תורה שבדורנו סומכין שלא להתענות מהא דאמר שמואל: כל היושב בתענית נקרא חוטא"⁴¹. ו"בודאי מי שלא חטא אין צורך לו לתענית וסיגופים"⁴², "ות"ח שלא חטא שאם ירצה להתענות כדי לקדש את עצמו אינו רשאי, מפני שממעט במלאכת שמים"⁴³. "אמנם בזמננו אין כל ת"ח נקי מחטא ובפרט מלשון הרע... ולכן נכון שיתענה"⁴⁴. ואשר לבעלי תשובה שצריכים להתענות, "עם היות שהחסיד וקדוש ע"ה קנה הפליג בסדר התשובה, לא כל אדם יכול לקיימה, בפרט אדם המפונק וכל ימיו גדל בתענוג, אם יעקש בבת אחת לעשות הסיגוף אפשר שיחלה"⁴⁵. אם כן קנה-המידה לסיגופים היא יכלתו של אדם לעמוד בהם, ברם "מי שחטא צורך הוא לו"⁴⁶, "וכאשר יסתכל המשכיל במעשיות הנזכרים בגמרא מחכמים שהיו מתענים כמה תעניות, ויראה שהיה הדבר בלי צורך כל כך, תלהב נפשו להתענות על עונותיו"⁴⁷.

(30) שם, ק"א עמ' א'.	(31) שם, צ"ח עמ' א'.
(32) שם, צ"ח עמ' ב'.	(33) שם, שם.
(34) שם, צ"ח עמ' א'.	(35) שם, צ"ה עמ' ב'.
(36) שם צ"ו עמ' א'.	(37) שם, שם.
(38) שם, שם.	(39) שם, ע' עמ' א'.
(40) שם, ק"ו עמ' א'.	(41) שם, קכ"ה עמ' ב'.
(42) שם, קכ"ח עמ' א'.	(43) שם, קכ"ה עמ' ב'.
(44) שם ק"ו עמ' א'.	(45) שם, קכ"ט עמ' ב'.
(46) שם, קכ"ח עמ' א'.	(47) שם, קכ"ה עמ' ב'.

ב.

פירושו של האר"י לכתוב: תחת אשר לא עבדת וכו' כבר הובא לעיל. ר' אליעזר אזכרי מביא בספר חרדים ידיעה בשם האר"י, אשר גם היא הועתקה בכמה ספרי מוסר. "גילה החסיד מהר"ר יצחק אשכנזי ז"ל לאיש סודו שכל מה שהשיג שנפתחו לו שערי חכמה ורוח הקודש בשכר שהיה שמח בעשיית כל מצוה שמחה גדולה לאין תכלית" 48. ידיעה זו שימשה הוכחה בפועל שרוח הקודש אפשר להשיגה גם בזמן הזה ע"י השמחה. ר' חיים ויטאל, תלמיד האר"י, שכתב את ספרו 'שערי קדושה', כמורה דרך אל רוח הקודש, תובע שמחה עד קצה גבול היכולת. "וכשיעסוק בתורה ובמצוות יהיה שמח בקצה האחרון... כי על כן ימשוך שפע בכל העולמות" 49. והוא מדגיש את הצורך להתרחק מן העצבות ב"תכלית אחרון". "כי אין נבואה שורה כלל אפי' אל הראוי עליה מתוך עצבות" 50. דומני שהוא הראשון אשר קבע, כי "העצבות גורמת מניעת העבודה מקיום המצוות וביטול עסק התורה וכוונת התפילה, ומבטל מחשבה טובה לעבוד את ה'" 51. היא "שער התחלת גירוי הסתת היצה"ר" ואיננה אלא פעולת השטן, אם כי הוא "בא עליו בדרך חסידות, באמרו לו: איך יעלה בדעתך גוש עפר רמה ותולעה להתקדש בקדושת מלכו של עולם". אין העצבון אלא המשכה של "זוהמת סמאל ונחש שהטילו באדם וחוה" והוא הגורם "לסילוק רוח הקודש מעליו" 52. חידושם של דברים אלה יתבטל ביותר אם נציין שבכל הרשימה הגדולה של פיתויי היצר המובאת ב'חובת הלבבות' 53 אין זכר לאמצעי פיתוי זה. השפעתם של דברים אלה ניכרת בפיסקה שבצוואת הבעש"ט: "זהו כלל גדול בעבודת הבורא שיוזהר מעצבת כל מה שיוכל... לפעמים מטעה היצר הרע את האדם ואומר לו שעבר עברה גדולה, כוונתו שיהיה האדם בעצבות מכח זה, ויבוטל בעצבותו מעבודתו יתברך שמו" 54.

אגב-אורח ראוי לציין שדברים דומים השמיע Molinos מייסד תנועת הקוויטיזם: "אם נכשלת ועשית משגה בדבר מן הדברים, יהיה אשר יהיה עניינו, אל תדאג ואל תתעצב אל לבך, כי משגותינו הם תוצאת טבענו התשיש שנכתם בחטא הקדמון. אויב כל האדם יאמר להטות את לבך, כל אימת שאתה נכשל ועושה משגה, לחשוב כי מתהלך אתה במשגה, ועל כן אתה נדח מאלהים ומחסדו ועל-ידי כך יאמר לעורר ספקות בלבך בנוגע לחסד האלהים, בספרו לך על מרודיך, להגדילם בעיניך... הוי נפש ברוכה, פקחי נא עיניך ונעלי את השער בפני לחישות שטן אלו. דעי את משבתך, אך בטחי ברחמי אלהים" 55. מפתיעה ההקבלה שבין הפיסקאות ב"שערי קדושה" ובצוואת הבעש"ט ובין דברי מולינס, על אף ההבדלים שביניהם.

ג.

אחד המקורות הראשונים המתארים את ההווי החסידי באמצעה של המאה הי"ח מציין שאצל אלה 'המואסים בלימודי התלמוד' תופס ספר האלשיך מקום נכבד מאוד. "קרא בגרון אל תחשוך בספר האלשיך, דברי אלהים חיים יקרים מפנינים" 56. ואכן בדפדפנו בספר "תולדות יעקב יוסף" ר' יעקב יוסף מפולנאה, תלמידו של הבעש"ט, ניווכח מיד לדעת, שהפרשן

(48) ספר חרדים, ויניציאה שס"א, ו' עמ' א'.

(49) שערי קדושה, ח"ג, שער ד'. (50) שם, שם. (51) שם, ח"ב, שער ד'.

(52) שם, שם. (53) השוה חובת הלבבות 'שער יחוד המעשה'.

(54) צוואת חריב"ש, דף ה' עמ' ב'.

(55) אני מצטט לפי המובא בספרו של William James, בתרגומו של י. קופליביץ. 'החווייה הדתית

לסוגיה', עמ' 87. מולינס הוא בן המאה הי"ז.

(56) ראה בהקדמה לס' מרכבת המשנה לר' שלמה חעלמא, שנכתבה לא יאחור משנת תק"י. ראה ג. שלום,

העיקרי שהמחבר מביא מדבריו ומתבסס עליו הוא האלשיך⁵⁷. מן הראוי אפוא לראות מה כותב בענין השמחה האלשיך, זה החסיד הצפתי שלא היה מבאי-ביתה של הקבלה. בפירושו לפרשת התוכחה הוא שואל: "היתכן כי כל קהל עדת ישראל ראויים לכל הדברים המאורים האלה, והלא גם בדורות אנשים הבלתי עושים רצונו של מקום לא חסרו אנשי אמת... ולמה לקו גם הם בגלות החל' ההוא?" והוא משיב: "על כן אומר כי על שני צירים אלה יסובו הכתובים הללו... יש כת אחד אשר יעשו את הרע וימשכו ידיהם מעשות טוב, ויש כת אחרת עובדים את ה', והם הכשרים שבדורות ההם, אך לא בשמחה ובטוב לבב. והכת הראשונה הם הנשמדים והאובדים בגלויות... אך הכת השנית יעבדו את אויביהם וייצרו להם אך לא יתמו... כי אתה, בעל סוג העובד את ה' אך לא בשמחה, כל צורךך לא תהיה רק בעבוד את אויביך ואוכלים נכסין אך לא כליון, וזה טוב לך, כי תלקה ותחיה"⁵⁸. ובפירושו לתהילים פרק ק' הוא כותב: "הנה התורה היא על שמחת טובה אשר היטיב הוא יתברך לאיש... והנה זה דרך מביאי תודה להביאה בשמחה... כי אשריו שאינו מביא קרבן על חטא... על כן אפשר כי רוב שמחה תהוללנו ותביאנו לידי חטא... על כן אמר... הריעו והכנעו לפני כל הארץ, כי גם ראוי כי תבואו בהכנעה לכל הפליג בשמחה. ואומר: "כל הארץ" — כלול גם הצדיקים, כי מי הוא אשר לא חטא, וראוי יהא חטאיו נגדו וימעט בשמחה. אך אמנה זאת אודיע אתכם, כי אם מידה אחת תהיה לכם לא תצטרכו בתודה להורות הכנעה, והיא: עבדו את ה' בשמחה כמוצאי שלל רב, ואם כה תעשו שהורגל שמחתכם להיות על עבודת שמים לא תזיק אתכם שמחה אשר תשמחו בתודה, כי גם היא ככל שאר מצוות הנעשות בשמחה, כי לא יגבה לבבכם בה לחטוא, ואם כן הוא, גם בה תשמחו ולא תריעו, וזהו: "עבדו את ה' בשמחה". וע"י מה שתעבדוהו בשמחה בואו לפניו למקדש בתודה, ברננה, ולא תחושו במה שלא תריעו לפניו, כי אין בטוח שהשמחה לא תהוללנו אם לא העובד את ה' בשמחה, והיא מידה היותר רצויה לפניו יתברך. אין סייג אפוא לשמחת מצוה, ולא עוד אלא שהעובד את ה' מתוך שמחה מובטח לו שהשמחה לא תביאהו לידי חטא, ומותר לו לשמוח גם "שמחת טובה" ללא סייג ההופכת למצוה כשהיא לעצמה, ודומה שר' משה אלשיך תובע הרגשת שמחה תמידית: "ואם יאמר נא ישראל: איך אעבוד את ה' בשמחה אם אני בעל יסורין, כי מידת הדין אתי ולא תניחני לשמוח בעבוד את ה'... דעו כי ה' הוא אלוקים, לומר מידת הדין שעמכם דעו אותו כי רחמים גדולים הוא, כי לסובתכם הוא יתברך מייסד אתכם לטהר אתכם"⁵⁹.

ראינו את השפעתו של האר"י אצל תלמידו של הרמ"ק, ר' אליהו די וידאש, בספרו, 'ראשית חכמה' שגמר חיבורו חל' בשנת של"ה, כלומר שלוש שנים אחרי מותו של האר"י.

שתי העדויות הראשונות על חבורות החסידים והבעש"ט, ב'תרביץ' שנה כ', עמ' 232 — 233. הקטע מובא גם אצל ב. דינבורג, שם, עמ' 83.

(57) כבר העירו על כך שהספר תולדות יעקב יוסף נחחבר במשך זמן מרובה. דרוש אחד נחחבר "בשנה זו שנת תק"ג", ראה ב. דינבורג, שם עמ' 65 הערה 506. אולם נראה שכמה דרושים נחחברו עוד בהיותו בשאריגראד, או זמן קצר אחרי עזבו אותה, בסוף שנות הארבעים. בפרשת נשא, שיש בה משום עדות על ראשית החיכוכים בין החסידים והמתנגדים, הוא מעיר: "ואני הכותב בדין הוי עובדא הנ"ל מרישא לסיפא, ומרומז למה דווקא זה האיש ציוה לעשות בה"מ בשארי גראד", בשנת תק"ח היה כבר בראשקוב, ראה דובנוב, תולדות החסידות, עמ' 94.

(58) בפירושו לדברים כ"ח, ט"ו.

(59) אמנם בפירושו למשלי י"ד, י' הוא מקבל לכאורה את דעתו של ר' בחיי, שנוכרה לעיל, והוא כותב: "אין ספק כי השמחה יתרה מביאה לידי חטא וגורמת רעה וע"כ נרמז בתורה והיית אך שמחה, אך — למעט" וכו'. אולם דומה שהמדובר כאן אינו על שמחת מצות.

השפעתו של האר"י מורגשת עוד יותר ב'ספר חרדים' של ר' אליעזר אזכרי, שנכתב כתרופה לאותו "רפיון ידים במצוות עשה", המוזכר בהקדמת הספר. גם ר' אליעזר אזכרי מביא בספרו את פירושו של האר"י לפסוק "תחת אשר לא עבדת". הוא דורש לעשות כל מצוה "בשמחה גדולה יותר משמחת גן עדן, כי מה לנו מן הזמן אם לא רצונו"⁶⁰. הוא קובע כאחד התנאים למצוה כהלכתה את "השמחה הגדולה במצוה, דכל מצוה ומצוה שתזדמן לו, דורונא הוא דשדר ליה הקב"ה"⁶¹; ואין להתפלל "אלא מתוך שמחה, שש ועל שזוכה לעבוד למלך שאין כמותו"⁶². "וידוע שעיקר שכר המצוה על השמחה הגדולה בה"⁶³ "ולפי רוב השמחה יגדל שכרו"⁶⁴. יחסו אל הסגפנות הוא שלילי יותר משל ר' אליהו די וידאש. תלמיד חכם שתורתו אומנותו פטור לגמרי מן הסיגופים. הוא מביא פיסקה שמצא "בתוך ספרי המקובל..." רבי יצחק לוריא אשכנזי... בספר א' כתיבת יד נקרא בית מידות... כל מה שתמצא בדברי ראשונים תוכחות על עון, סיגופים ויסורים קשים, שלג וחורולים והפסקות עינויים לא נזכרו אלא למי שאין בתורה, אבל מי שתורתו אומנותו ויודע דעת ויראת ה', זאת היא תקנתו לא יחלש ולא יבטל מלימודו, אך יום אחד מן השבוע יתרחק מבני אדם ויתבודד בינו לבין קונו"⁶⁵. ובדונו ב'מצות התשובה' חיבר פרק בשם: "תקנה לחיטא להנצל מן היסורין ושלל להצטרך לסיגופים"⁶⁶. כר' אליהו די וידאש מחשיב גם ר' אליעזר אזכרי את השירה הדתית ואת הניגון. הוא יודע שמקורה של השמחה הוא באהבה, ומכיוון שהאהבה היא מקורו של הביטוי השירי, "שאחד מן הענפים היקרים שבהתלהבות החשק ישיר האוהב שיר ידידות לפניו". על כן הוא מביא בספרו "קצת שירי אהבה אשר שרנו לו בשמחה בחברת חברים מקשיבים"⁶⁷, כלומר בחברת בני חברתו אנשי "סוכת שלום". האם אין כאן הפרוטטיפוס לשירה בצוותא שאצל החסידים? גם הוא כאלהו די וידאש ממליץ על שירתו הדתית של ר' יהודה הלוי. כן ניכרת אצלו השפעה ברורה של 'הכוורי' בענין התלות שבין הגאולה לבין רצון הגאולה והעליה לארץ. כלום הושפע ממנו גם בענין השמחה?

אגב-אורח, מן החומר שהובא עד כאן רשאים אנו להסיק שהסגפנות היתה רק צד אחד מדמותה של צפת הקבלית; מן הצד האחר היתה שרויה בה השמחה הדתית. דבר זה משתקף גם באגרתו של ר' ישעיהו הלוי הורוויץ, שנשלחה מצפת בשנת שפ"א, מיד עם עלותו ארצה. הוא כותב: "ועל קבר של רשב"י ז"ל לומדים הזוהר באימה וביראה ובדבקות גדולות ואח"כ לשמוח הלב... כי צריכין ללמוד הזוהר באימה וביראה ובדבקות גדולות, ואח"כ לשמוח הלב שמחה רוחנית ולא שום אבלות ועצבות, כי באלה חפץ רשב"י, והוא בדוק ומנוסה"⁶⁸.

ד.

ספר אחר שנזכר בהקדמה ל'מרכבת המשנה' הוא הספר "שני לוחות הברית" לר' ישעיה הלוי הורוויץ. ספר זה הושלם בארץ-ישראל וניכרת בו בבירור השפעת ספריהם של בני צפת. השליה מעתיק את דברי ר' משה קורדובירו⁶⁹, ואת עדותם של "תלמידי האלהי"

(60) ספר חרדים, ס"ו עמ' ב'. (61) שם, ר' עמ' א'.

(62) שם, מ"ג עמ' ב'. (63) שם, ס' עמ' ב'. (64) שם, ה' עמ' א'.

(65) שם, ס"ו עמ' א'. ג. שלום העיר שהספר בית מידות אינו של האר"י, ראה קריית ספר, שנה יט עמ' 194.

אפשר להביא סיוע לדבריו מתוך העובדה שהספר בית מידות מוזכר גם ב'ראשית חכמה' צ"ח ע"א ללא כל קשר עם שמו של האר"י.

(66) ראה שם, 'מצות התשובה' פרק ד'. (67) שם, מ"ב עמ' א'.

(68) ראה א. יערי, אגרות ארץ ישראל, עמ' 218.

(69) ראה למשל של"ה, אמשטרדם תנ"ח, רל"ו עמ' ב'.

(האר"י); בעלי הספרים "ראשית חכמה" ו"ספר חרדים", שרבים אמר: "מה שזכה לרוח הקודש היה בשביל שהיה שמח מאוד שמחה גדולה בקיום המצוות"⁷⁰. אפשר לטעון שמחברי ספרי המוסר העתיקו מקודמיהם בלא שידוהו עם תוכן הדברים, אבל כיוון שאנו עוסקים בתולדות השפעתה של אידיאה דתית הרי אין לדבר זה חשיבות מכרעת וכל ספר נוסף שיש בו משום ביטוי לאותה אידיאה מעמיד אותנו על צינור נוסף של השפעתה. על-כך-פנים השל"ה יש לו דרך-הבעה עצמית משלו, וכמה מביטויי העתקו כמו-שהם אל הספר החסידי הראשון 'תולדות יעקב יוסף'. השל"ה מרבה לדבר על "התעוררות הלב", על "התלהבות הלב" ועל "התלהבות השמחה". "הבנים בני יצ"ו... יתלהבו לבבכם לאהבה את ה' בכל לבבכם ובכל נפשכם ובכל מאודיכם ובשמחה וטוב לבבכם"⁷¹. "גם כי עבדת את ה' אם לא היתה העבודה בהתעוררות הלב ובהתלהבות השמחה לעבודו, במה תדבק העבודה?" "ויש כמה פנים לעבוד בשמחה, ולהיות כל ענין בפרוטגמה חדשה"⁷². "להיות אהבתו תקועה בלבנו, לעשות רצונו בלב שרם ובשמחה גדולה ובהתעוררות הלב, כי זהו ענין 'אהבה'"⁷³. "והנה אם זוכה האדם לאהבה פנימית שהוא התלהבות הלב ולעבוד את הש"י עבודה מתוקה"⁷⁴ ובדביקה וחשיקה וחפיצה"⁷⁵, אז הוא דבק בה' וגם ה' חושקהו, ואז מתאחדים כביכול"⁷⁶. העמדה המטושטשת קצת של הרמ"ק לגבי ההנאה הגשמית מתחורות אצל השל"ה. ההנאה הגשמית הופכת להנאה רוחנית, אם היא תוצאה של שמחת מצוה. "שיהיה האדם משמח בו שמחה של מצוה, שוש ישיש בה', לשם ה', בגוף ונפש יחדו והיו תמים, לזכור חסדיו של הקב"ה בשירות ובתשובחות... ובעשותנו המצות על זה הדרך מתענגת הנפש תענוג גדול, ובאותה שעה אפילו הדברים הגופניים, שהם המאכל והמשתה והתענוגים האחרים, כולם חוזרים רוחניים והם עבודת ה'"⁷⁷. ובכילות "צריך האדם לשמוח בחלקו. ויבטח בקונו ויזמין לו פרנסתו ולא יצמצם בדקדוקי עניות וינהיג עצמו בסעודתו מנהג נאה... כי מי שהוא עני באמונתו ויקוץ בהוצאה, ואם יקנה פרנסה לנפשו ייראה לו שהוא ירד מנכסיו ויצטרך לבריות נמצא כל ימיו בעצב ובדאגה, אבל מי ששמח בחלקו ומאמין בהקב"ה שהוא מזמין לו פרנסתו בכל עת שיצטרך לה, הרי זה לעולם לבו שמח וטוב לב, וכאילו שולחן ערוך ומשתה תמיד לפניו"⁷⁸.

ניגע בדברים אחדים הקרובים לעניננו. השל"ה מעיד: "ויש נוהגים לשורר פזמונים או מזמורים אחר הסעודה", ומציין ש"מנהג יפה הוא"⁷⁹. שירה זו, לפי הסברתו, באה במקום שירת הלוויים על הקרבן. אמנם השל"ה דורש "שצריך האדם לדבר על שלחנו דברי תורה ממש". אולם "אם לא בר הכי ר"ף שאינו בעל תורה... מלמדים אותו שיאמר בכל פעם ופעם מזמור בתוך הסעודה"⁸⁰. כמו כן הוא אומר "שצריך להכניס שבת בשירות ותשבחות וללוותו בשירות ותשבחות", אף "מחויב האדם להמציא בשכלו חידושי תורה מדי שבת בשבתו"⁸¹. כידוע, תפסו ענינים אלה מקום נכבד מאוד בחסידות הבעשטני.

ענין מיוחד בדבריו על השכרות. קודם כל יש לציין את עדותו על "מקצת חכמי ומננו י"צ", שלפעמים היו "שותים ושכרו דודים הרבה יותר מדאי". השל"ה סבור ש"כוונה אחת להם, כדי שתחול השמחה בנפש ומתוך שמחת הנפש תחול רוח הקודש", והוא מלמד זכות עליהם: "נמצא כוונת הגדולים אפילו כששותים דרך שכרות היא רצויה, כי אין כוונתם

(70) שם, מ"ט עמ' א', וראה שם רל"ט עמ' ב'. (71) שם, ל"ח עמ' א'.

(72) שם, ל"ט עמ' ב'. (73) שם מ"ט עמ' א'.

(74) ביטוי זה נמצא כבר בספר יוסיפון, פרק פ"ד, אך שם "העבודה המתוקה" היא למלכי הגוים.

(75) ביטויים אלה מצויים אח"כ בתולדות יעקב יוסף, ראה למשל פרשת שלח, י"א עמ' ב'.

(76) של"ה, נ' עמ' ב'. (77) שם, רמ"ו עמ' ב'. (78) שם, פ"ד עמ' ב'.

(79) שם, פ"ה עמ' ב'. (80) שם, פ"ו עמ' ב'. (81) שם, קל"ה עמ' ב'.

אל מילוי הבטן ולמשוך ביין את בשרם, רק אל הדבר הטוב הנמשך מזה... שעיקר כוונתם בזה לדרוש ולתור בחכמה, כי בהתחזק הכחות הגופניות יתחזקו הכחות הנפשיות, ויהי נא פי שנים ברוחניותם אליהם מבפעם אחר", "דמתוך שמחה מגלה החכם רזי תורה, והטעם הוא כי ברבות השמחה יתחזק הכח השכלי שיש בנפש ואז הוא מוכן לגלות תעלומות חכמה"⁸². מסתבר אפוא, שעדותו של שלמה מימון על "משכילי הרבים" החסידיים "שלא די שהתירו, אלא אף יעצו ליהנות מכל מיני תענוגות הנאה מתונה, שיש צורך בה כדי להגיע לידי שמחת הנפש"⁸³ היא עדות של אמת. ברם השל"ה מסתייג: "אין זה ראוי לעשות כי אם כשהיו רבנן ותלמידיהן במסיבה יחדיו, ולא כשמעורב ביניהם גם כן ההמונים שאינם בני תורה, כי שמא ילמדו לשכ"ר (כלומר, להשתכר) הבעל-ביתים המסובים עמם בסעודה"⁸⁴. החסידות הבעשטנית לא מצאה לנחון לשמור על הסתייגות זו.

בענין סיגופי תשובה חוזר השל"ה על דעתו של ר' אליהו די וידאש: "אדם שחורתו אומנתו ועינוי נפש הגדול מחליש לבו ומערבב מוחו באופן שלא יוכל לעיין היטב פשט עמוק לא יתענה יותר ממה שקצוב לו לפי סדר התשובה... כדי שלא יהיה הפסדו יתר על שכרו". השל"ה מחמיר אפוא יותר מבעל ספר חרדים (שהוא מביאו בחיבורו) אלא שהוא נותן עצה משלו לצמצומם של הסיגופים: "ואפי' סך התעניתים הקצובות לתשובה של חטא יהיה לו אותם (כלומר, דוחה אותם) לימי החרף שהימים קצרים"⁸⁵. ובדרך כלל אותם בני אדם "המסגפים עצמם ואינן רוצין להנות מן הדברים הגופניים ופורשין עצמם מהם מכל וכל" דרכם "אינו דרך ישראל, כי אין זה כוונת הבורא ית"⁸⁶.

ה.

לאור החומר המרובה מספרי המוסר היסודיים נראה לי למותר לעקוב אחרי כל הספרות המוסרית של המאה הי"ז. אעיר רק שר' יעקב חאגיז ענה בשליפה על השאלה: "אם בעלי הפסקות אם יפה הם עושים?" ונימוקו עמו שהרי "בכל דברי רז"ל לא הוזכרו הפסקות לענין תשובה" ו"כנראה שאסור לאדם ליכנס אפי' במיעוט דמיעוט דסכנתא, דאין הולכין בנפשות אחר הרוב", אע"פ שהרבה עשו ועלה בידם, "ואם לאיסור כרת דיה"כ לא חשו מסכנת נפשות כ"ש לדבר אחר", "ובימינו אלה הרבה שלא הספיקו לגמור את הדבר עד שיצתה נשמתם"⁸⁷. בתקופה הסמוכה להתגלות הבעש"ט בולטת צוואתו הראשונה במינה של ר' משה חסיד מפראג, המצווה על השמחה ועל שליפת העצבות. בה נאמר: "אמר האר"י ז"ל, שמידת העצבות מגונה ובפרט להשגה, ואין לך דבר מגונה להשגה יותר מזה. ואמר עוד, שאסור להתפלל בעצבות כלל אלא בשמחה גדולה, כעבד המשרת לרבו בשמחה גדולה, זולת בהזכרת הוידוי או בהזכרת העון, אבל בשאר התפלה לא ישים נגד עיניו עצבות כלל". "תרגיל עצמן לדחות העצבות מלבך ולעשות המצוות שאתה עושה והתורה שאתה לימד בשמחה גדולה מאוד וברעותא דלבא, בהתעוררות הלב ובאהבה רבה, בחשק ובדביקה... רק שלא תשכח היראה מכה האהבה והשמחה"⁸⁸. השפעתם של "שערי קדושה" ושל השל"ה ברורה למדי בצוואה זו. גם ר' משה חאגיז קובע "שלימוד התורה ועבודת ה' צריך שמחת

(82) שם, פ"ד עמ' ב. (83) ספר חיי שלמה מיימון, כתוב בידי עצמו, תרגום י. ל. ברך, הוצאת

ל'גבולם", עמ' 139. (84) ראה הערה 82. (85) שם רנ' עמ' א'.

(86) שם, רמ"ו עמ' א'. (87) הלכות קטנות לר' יעקב חאגיז, ח"ב, סי' רנ"ב.

(88) הצוואה נדפסה לראשונה בספר 'דרך טובים' לדייץ, פרנקפורט דמיין, תע"ו. פיסקה זו הובאה בהשמטות

בצוואות גאוני ישראל לי. אברהםס, חלק ב', עמ' 291.

הלב, כי מקודי ה' ישרים משמחי לב, ואין ראוי להתעצב "ובעשותו איזה מצוה ישמח ויגל הרבה מאוד" כי "נתנו הי"ת לשליח שלוח לעשות שליחותו"⁸⁹.
הספר "שבט מוסר" לר' אליהו הכהן מאזמיר מקובל כספר בעל פנים זועפות התובע סיגופים, אולם לאמיתו של דבר אין עוד ספר מוסר בן-זמנו שירבה לדבר כמוהו על יסוד השמחה בעבודת הבורא ובחיים בכללותם. אמנם הוא מביא "תיקוני תשובה" שונים שמצא בספרים שלפניו, אבל הוא מסתייג מקיצוניות בסיגופים. לדעתו: "האדם הבוחר במידת ענוה ומלביש עצמו בלוי סחבות ופורש עצמו מכל הנאת העולם, מסגף עצמו בתעניות יותר ממה שיש לו כח לסבול, על אדם זה אמר שלמה: ראית איש חכם בעיניו, תקוה לכסיל הימנו"⁹⁰. והמדובר הוא לא דוקא באיש "שתורתו אומנותו". ברור איפוא שאנשים דוגמת יוסף מקלצק, שעליו מספר שלמה מימון בזכרונותיו⁹¹, לא יכלו למצוא עידוד למעשיהם ולהתנהגותם בספר שבט מוסר. ר' אליהו הכהן קובע שהאדם הישראלי חייב להתפלל תפילה זו: "הוסף ימים על ימי ושנים על שני... ושפע רב, כדי לעבודך תמיד בשמחה בלי עצבות כלל"⁹². יש לשמוח על המצוות כי בעשייתן מתקן האדם הישראלי את גופו: "כשעושה אדם מצוה יבין וידע שמתקנים עמה כל אבריו, שנכנס קדושת המצוה בקרבו ודוחה לחוץ טומאת היצר, ולכן יעשה אותה בשמחה רבה"⁹³. "וכל הוצאה שאתה מוציא לדבר מצוה יהיה בשמחה רבה"⁹⁴. אע"פ שאין הצפיה לשכר מעידה על דרגה גבוהה באהבת הבורא הריהי משמשת אמצעי חינוכי: "גם יעשה האדם המצוות בשמחה ובטוב לב בשומו נגד עיניו השכר העתיד... ואע"פ שאין ראוי לעשות המצוה בעבור השכר אלא לקיים דבר מלך שלטון... ההרגל מביא לעשות בשמחה אף שלא יקבל שכר"⁹⁵. השמחה היא גם הקריטריון למעשה הנרצה והיא גם שכרו: "דע שכל מעשה שאתה עושה ואפילו שהיה בו הפסד ממון נכנס שמחה בלבך, ובכל עת ובכל זמן שאתה זוכר אתה משמח, דע שאותו מעשה לרצון אלהים הוא והחזק בו אל תרף ותהיה רגיל בו. לפי שסגולת המצוה להכניס שמחה בלב העושה אותה, אע"פ שהיה לו חסרון כים בעשותה, דפקודי ה' ישרים משמחי לב. הפך העושה דבר ואע"פ שהרויח בה אחר המעשה נכנס עצבות בלבו, ובכל זמן שזכר מתעצב, דבר עברה שאין רצון הבורא בה"⁹⁶. "הלא תראה בחוש הראות האור הנולד מן התורה, כשאדם מחדש איזה חידוש בתורה נכנס שמחה בלבו"⁹⁷. "ואם יראה איזה יום בריאות בכל גופו משאר הימים, בודאי עשה מצוה שתקן עמה דברים גדולים ונפשו יודעת מאוד, ומרוב השמחה משפעת יותר באבר שהמצוה לעומתו"⁹⁸. ר' אליהו הכהן מאזמיר אינו מסתפק בשמחת מצוה בלבד, אלא הוא דורש גם שמחת חיים בכללותם הנתפסת אצלו כקנה-המידה לבטחון שבלב: "אל יהא אדם מצר מה ילד יום, אלא לעולם יהיו פניו שוחקות ובדחן, שזה מורה על הבטחתו בהקב"ה. ולכן הוא שמח תמיד, כי בוטח ביוצרו שאף אם יבוא רע הוא יתב' יתקנו... רמז לדבר: וטוב לב משתה תמיד", ירצה, מי שהוא טוב לב בוטח ביוצרו, לעולם הוא בשמחה כאילו הוא במשתה, ולהיפך מי שאינו בעל הבטחה תמיד הוא עצב יומם וליילה"⁹⁹. ועצה טובה הוא משמיע: "אם תראה אדם עצב כל ימיו, דע שמיעוט הבטחה שבו גורם לו העצבות, אל תשכון בשכונתו"¹⁰⁰. שמחת-הבטחון

(89) משנת חכמים, ואנונימק תצ"ג, סעיף רצ"ב. (90) שבט מוסר, פרק י"ז.

(91) ראה חיי שלמה מימון, עמ' 122, וראה שם עמ' 121 על שמעון מלובק'.

(92) שבט מוסר, פרק כ"א, וכן בפרק ט': "ואל יבהלני חלומות רעים יען שלא ידאג לבי עלי לבטלני

לעבודך בשמחה". ועיי"ש גם בפרק כ"ג. (93) שם, פרק י"ד.

(94) שם, פרק ט"ז. (95) שם, פרק כ"ה. (96) שם, שם.

(97) שם, פרק י'. (98) שם, פרק ל'. (99) שם, פרק י"ד.

(100) שם, פרק י'.

שבדברי ר' אליהו הכהן ובדברי השל"ה שהובאו לעיל היא למעשה היסוד הגדול בשמחה החסידית.

המקורות שהבאנו עולים להסביר גם את העובדה שבעת ובעונה אחת עם הופעת החסידות הבעשטני יצא גם רמח"ל נגד סילופה של המהות האמיתית של החסידות. "באשר כבר יחשבו שהחסידות תלוי בדברי הבל או דברים נגד השכל והדעה הנכונה ויאמינו היות כל החסידות תלוי רק באמירת בקשות רבות, וידוים גדולים והשתחויות גדולות ובסיגופים הזרים שימית בהם האדם את עצמו כטבילת הקרח והשלג וכיוצא"¹⁰¹. הוא קובע "עיקר גדול בעבודה... שיהא לבו של אדם עלו על שהוא זוכה לעבוד לפני אדון ית' שאין כמוהו, ולעסוק בתורתו ובמצוותיו שהם השלמות האמיתית והיקר הנצחי"¹⁰².

רשאים אנו אפוא לסכם ולומר שהשמחה בחסידות הבעשטנית נעוצה בתורתם של מקובלי צפת וחסידיה ושל אלה שהושפעו מהם. שמחה זו היתה קשורה בשני גורמים: ברצון להגביר על-ידיה את הרגש הדתי, לקרב את האדם הישראלי אל בוראו, להוציאו מן המצב של מקיים מצות אנשים מלומדה, ובשאיפה להגיע על ידיה לדבקות באלהים ולרוח-הקודש, לנבואה ולגאולה¹⁰³. נעיר עוד שבהשפעתו המפורשת של הספר 'שערי קדושה' לר' חיים ויטאל כתב ר' אליהו פנחס את 'ספר הברית', ובו הכניס מאמר שלם בשם 'האהבה והשמחה', שהוא מעיד עליו: "מאמר נפלא, מה טובו ומה יפיו, אשר על ידו נקל על האדם לגשת אל הקודש פנימה ולדבק בו, עד יצלח עליו רוח ה', רוח ממרום וקדוש"¹⁰⁴. ובמאמר זה הוא קובע: "והשמחה הזאת בסגולתה שמביאה את האדם לנבואה או לרוח הקודש"¹⁰⁵, וכן מזכיר אף הוא את הדברים שהובאו לעיל בשם האר"י.

1.

מה נתחדש אפוא בענין הנידון על ידי הבעש"ט? ברור שאין אנו יכולים לומר שלא חודש ולא כלום. המציאות ההיסטורית, אף עדות ר' ברוך נכדו, יטפחו על פנינו. לפי עדות זו באו אל הבעש"ט בטענה: "מהו עיקר העבודה שחידש מר, הלא אנו יודעים ואבותינו ספרו לנו שבימים הקדמונים היו אנשי מעשה מתעניין משבת לשבת, ואתם ביטלתם את הדבר הזה!"¹⁰⁶ תשובתו של הבעש"ט "אני באתי לעולם הזה להראות דרך אחר" מעידה על ההכרה העצמית שלו כמחדש. 'דרך אחר' זה ניסח הבעש"ט בשלש האהבות – "אהבת ה', ואהבת ישראל ואהבת התורה" – ובשלילת הסיגופים. ונראה שחלומו של ר' נחמן מהורודנקו כשהיה בארץ ישראל בפעם הראשונה על "זה הרופא יותר טוב שנותן תרופה ע"י משקה מתוק מדבש... בלי שום סיגוף"¹⁰⁷, מכוון לבעש"ט. מצד אחר קשה לומר שהסיק מדבריהם של קודמיו רק מסקנה למעשה, דומני שעיקר חידושו היה בהעברת הקביעה שקבעו הראשונים ביחס לתלמידי חכמים ש'תורחם אומנות' גם על המוני-העם. אמנם אין ראיה לדבר, אבל זכר לדבר ישנו. בפירושו של ר' יעקב יוסף למאמר שמצא בספר "ראשית חכמה", ושהוא מייחסו לאר"י, "מי שיחשוק בתורה... אינו צריך

(101) מסלת ישרים, פרק י"ה. (102) שם, פרק י"ט.

(103) על הקשר שבין נבואה לגאולה עמד ב. דינבורג בחיבורו הנ"ל, עמ' 90. מן הראוי לציין שבנידון זה אנו עומדים בפני עובדה מוזרה במקצת: אין קשר זה ניכר בספר 'שערי קדושה', שהוא מתקופת המתיחות המשחיתת, ולעומת זאת הוא מודגש ב'ספר הברית', שהוא מתקופת 'הנטיטאליואציה' לגבי המשחיתות, לפי דעתו של ג. שלום. ראה שם עמ' 6. (104) בהקדמה הראשונה של המחבר.

(105) חלק ב', מאמר י"ד, פרק ט'. וראה גם המובא אצל ב. דינבורג שם, עמ' 96–98.

(106) בוצינא דנהורא, דף י"ח ע"ב ד'. מובא ב'ספר בעל שם טוב', לשמעון מנחם מענדיל, חרצ"ה, ח"א עמ' 29, וראה שם את יתר המסורות החסידיות בענין זה.

(107) חולדות יעקב יוסף, קורין תק"מ, ר"ב ע"א א'. מובא אצל ב. דינבורג, שם עמ' 123.

לסיגופים, הוא נותן לדברים אלה כיוון חדש, באמרו ש"השותה בצמא את דבריהם בחשק גדול אין צריך להיות יושב בתענית"¹⁰⁸, וכוונתו ודאי לדבריהם של "הצדיקים". וכן הוא מוסיף "שאינ צריך לתענית הנעלב ושומע חרפתו ושותק"¹⁰⁹. מאידך גיסא לא שלל הבעש"ט לחלוטין את הסיגופים: "כשמתגרין בו שלש קליפות הטמאות צריך לפרוש עצמו מכל וכל מתאוות העולם הזה בסיגופים ותעניות הרבה... וכשכבר המית כח הרע... יתנהג בדרך הממוצע"¹¹⁰. וכן ממה שכתב הבעש"ט לר' יעקב יוסף מפולנאה שאין לו להתענות "יותר מן החיוב והצורך"¹¹¹, משמע שאת "החיוב והצורך" יש לקיים. יתר-על-כן, "אכילה ושתיה ושמחה ושחוק" נתפסים אצל הבעש"ט כ"מעשה הרשעים", "תענית וצום ובכי ומספר" – כ"מעשה הצדיקים". אמנם "כשנתגברה חולי המרה שחורה ע"י עצבות וסיגופים וכיוצא, אז צריך לאחוז במדות הרשעים לאכול ולשתות ולהסיר החולי הנ"ל. ולפעמים כשרואה שיצר הרע מתגבר בו, ילבש שחורים ועצבות"¹¹². אין איפוא עמדה פסקנית ותרופה אחת כללית. בודאי מעצבות וסיגופים המביאים לידי "מרה שחורה" יש לברוח. אבל יש עצבות ויש עצבות, יש זמן שצריך להתחרט מעוונותיו ואז בכל עצב יהיה מותר"¹¹³. "נע ונד תהיה בארץ שתמיד לא בהתנשאות ולא בשפלות ועצבות"¹¹⁴.

קשה מזה לברר מה חידש הבעש"ט בענין השמחה. הגילויים החיצוניים של ההתלהבות בשעת התפילה כגון הריקודים וההעויות והכאת הכף לא נתחדשו על ידו^{114a}, ואפשר לומר שגם

(108) שם, פרשת ראה, בסוף.

(109) שם, מובא בשם האלישיך על הכתוב איכה ג', ל'. אולם אין באלשיך שם מימרה זו.

(110) נוצר חסד אבות, ריש פ"ג. מובא בספר בעל שם טוב, פרשת בראשית סי' קנ"ו.

(111) שבחי הבעש"ט, בהוצאת ש. א. הורודצקי, ברלין תרפ"ב, עמ' ל'. אמנם לא פורש מהו "החיוב והצורך". אצל ר' יעקב יוסף הדברים מפורשים: "דלא יעול לטוב הגנוז מי שאינו הגון כי אם ע"י תרעא דתשובה, שכבר עשה תשובה המשקל כמו מיתה על הדברים שהיה חייב מיתה", פרשת נשא, תולדות יעקב יוסף, מזיבוז תקע"ו, ג' עמ' א. הפאניציה בהוצאה זו מתחילה מחדש מספר במדבר.

(112) צפנת פענח דף ק"ד עמ' ב', מובא בספר בעל שם טוב, פרשת בראשית סי' מ"א בד"ה: "ונחזור לבאור מורי זלה"ה בפסוק הנ"ל", אם כי נראה שהלשון היא לשונו של ר' יעקב יוסף.

(113) שם סי' קנ"ז. מתוך נוצר חסד אבות ריש פ"ג.

(114) מובא בספר הנ"ל, מן הספר צרור החיים, סי' ק"מ.

(114a) ראה ג. שלום במאמר הנ"ל, תרביץ תש"י, עמ' 236 ואילך. שלום סבור על יסוד עדויות מסוימות שמנהגים אלה יסודם בכתות השבתאיות. מתוך החומר שהבאנו נדמה שיטת הרשות להסיק שהתחלות ראשונות נעשו עוד לפני כן ע"י חסידי צפת. על כל פנים בספר "זקוקין דנורא" לר' שמואל היידא מפראג, שנדפס בפראג בשנת תל"ו, ישנם דברי סגוריה על תלמידי החכמים הסופקים כפיהם וקופצים ממקום למקום ומשמיעים קולות צעקה בלמודם. בו מובאת שמועה שהאר"י היה מפלפל בחכמה עד שהיה מויע. ור' יאיר בכרך יצא בהתקפה חריפה נגד סגוריה זו על "הריקודים והצעקות גדולות ומרות והכאות כף אל כף". הוא טוען: "שלא מצאנו שום רמז כל דהו בשום מקום מודייל שיהיה בו נדנוד מצוה... וכבר נתן בוהר טעם על תנועה כל דהו שדרך ת"ח לעשות בעת לימודם ועיין גם בכוזרי, מש"כ קפיצה וסיפוק וריקוד תוך הפלפול איש נגד רעהו שזה גורם בלי ספק שהבירו ימהר לעשות כמעשהו וירקוד גם כן כנגדו ויריים קולו בצעקה גדולה ומרה יותר... אבל גם הוא מוכן להסכים לכך במקרים מסוימים: "אם לא שהוא בדרוש או ברב המקשה ומתריך בהריפות של אמת וצדק שבמסקנת הדבר מצד השגת המבוקש יגיל וישמח עד שמרוב שמחה ידלג ויכה כף". אין הוא סבור שהאר"י היה נוהג לספוק כפים, אבל הוא מניח שהשמיע קולות צעקה. "וגם האר"י לא יגע לריק מהכאת כפים רק לשם שמים היה מקשה ומפרק לשבור הקליפות בקול ובכח", ראה חות יאיר, פראנקפורט דמיין תנ"ט, סי' קנ"ב. ביחוד מתרעם ר' יאיר בכרך נגד הדרשנים הנוהגים כך בשעת דרשתם, "שהיא הנהגה משובשת ומקולקלת וכל המרבה בזה הרי זה משוגע אף בחילוקים כ"ש בדרושים". ראה הקדמתו לספרו "יאיר נתיב", כ"ה, שפרסמה ילינק ב"בכורים" לשנת תרכ"ה, שהיא בעיקרה בקורת על הספר "זקוקין דנורא", ראה שם עמ' 24. קטעים ממנה הביא ש. אסף

התנגד להם. כשם שהוא דורש עבודת ה' בשמחה וביראה כך הוא דורש "שיהא נזהר בכל אות ותנועה ומלה לאומרה כדקא יאות"¹¹⁵. אבל בסופו של דבר לימד זכות על כך¹¹⁶. השניות בין גוף ונשמה קיימת גם אצל הבעש"ט. "הגוף הוא בחינת צמצום ודין", "הנשמה היא השמחה והחיות הרוחניות"¹¹⁷. נראה שהחידוש הוא בקביעה "כי הנשמה א"א לשמוח ברוחני עד שישמח החומר בגשמי"¹¹⁸. ברם משהו מעין זה שמענו בדברי השל"ה. חידוש עיקרי בחסידות הבעשטנית הוא במשל "ששמעתי ממורי" "בענין שבת שיש מצוה באכילה ושתייה", "משל לבן מלך שהיה בשביה והגיעו כתי אביו המלך ורצה לשמוח. לכך הרבה להמוניים מיני משקה שישמחו הם ואז יוכל לשמוח בשמחתו". והנמשל הוא לפי ר' יעקב יוסף "כשהכלל דומה לפרט, דהיינו כמו שבאדם הפרטי יש דביקות לגוף עם הנשמה והגוף מלבוש לנשמה, וע"י שמחת הגוף גורם לנשמה לשמוח בדבקות ה'... ושהכלל דומה לפרט בענין זה, שאילו אנשים שהם בעלי החומר הם דבקים באחדות עם הצדיקים שהם בעלי צורה, אלא שבעלי צורה בושין לשמוח בשמחת המצוה מחמת אלו בעלי חומר, לכך יש לשמח אלו האנשים בעלי חומר בין בעניני מאכל ומשתה או במיני זמר, כדי שיהיה מקום לבעלי צורה לשמוח בדביקות הש"י"¹¹⁹. כאן ניתנה איפוא חשיבות דתית לשמחה בצוותא של המונים כשהם ביחד עם "בעלי הצורה", אם גם שמחתם של אלה רחוקה היא מן השמחה הרוחנית. אך ספק הוא אם הבעש"ט עצמו נתכוון לנמשל זה. כי בענין זה מסתייע ר' יעקב יוסף ממה ששמע בשם הרב המגיד מנחם מנדל מק"ק באר: "כשנתעורר שמחה בעולם אז הצדיק ע"י השמחה עושה פעולה בדברי קדושה בתורתו ותפלתו בשמחה"¹²⁰. בודאי המראה שראה הבעש"ט בעולמות העליונים כשעשה את "עליית הנשמה" בראש השנה שנת תק"ז מעיד על מקומה של השמחה במחשבתו של הבעש"ט. הוא ראה את נשמות החיים והמתים עולים "מעולם לעולם" "בשמחה רבה וגדולה", וגם הרשעים שחזרו בתשובה "היה ביניהם גם כן שמחה רבה עד מאוד", וגם "הס"ם עלה לקטרג בשמחה גדולה אשר לא היה כמוהו" "ובהיכל משיח ששם לומד תורה עם כל התנאים... ראיתי שמחה גדולה עד מאוד". ברם הבעש"ט עצמו מעיד שאת "מהות השמחה איני יודע עד היום הזה"¹²¹. שמחה זו מסתברת כנראה במקום אחר הקובע "שהייחודים" מביאים לכך "שאו מתייחדים כל העולמות כאחד ועולים ונעשה שמחה ותענוג גדול עד אין שיעור"¹²². אבל כבר קדמו לו בזה מקובלי צפת. מכל מקום השמחה אצל הבעש"ט במידה שנשתמרו "שמועות" ממנו, וכן אצל ר' יעקב יוסף תלמידו המובהק, היא 'שמחת עבודה'. וכשבא ר' יעקב יוסף להסביר את הסיבות הדתיות שהביאו את "ישראל", כלומר את החסידים, לפרוש מן "הערב רב", ולהשיב על הטענה: "למה תעשו התבודדות חוץ ממנו להתפלל וללמוד

ב"מקורות לתולדות החנוך בישראל", כרך א' עמ' קכ"ח – ק"ל. הקדמה זו נכתבה כשנה לאחר הופעתו של הספר המבוקר, כלומר בשנת תל"ז לערך. זאת יש להסיק מדברי ר' יאיר בכרך: "כי מיום יצא לאור (הספר "זקוקין דנורא") לא יצא שנה וכללותיה", בכורים, שם, עמ' 15. ובהקדמה זו הוא עושה ללעג את הדרשן אשר "בצירוף הצעקה גדולה ומרה עם תנועה גדולה ושחוק יקר, טיפות, סיפוק כף וריקוד איך יקה לב ראשי עם הארץ", שם עמ' 17. עכ"פ היתה כבר מסורת שהאר"י היה סופק כפיס והיה נלחם עם הקליפות ב"קול ובכח", בשנים הראשונות לשבתאות.

115) תולדות יעקב יוסף פרשת עקב.

116) ראה הערה 114.

118) שם, פרשת שלח, י"ד עמ' א'. 119) שם, פרשת כי תבוא, נ"ד עמ' ב'.

120) שם, פרשת שלח, י"ד עמ' ב'.

121) ראה מכתבו הידוע של הבעש"ט לגיסו ר' אברהם גרשון מקוטוב, שנדפס לראשונה בסוף הספר

"בן פורת יוסף" לר' יעקב יוסף, ולאחרונה ב"ספר בעל שם טוב" ח"א עמ' 125.

122) צוואת הריב"ש צ"ח עמ' ב', ב"ספר בעל שם טוב", ח"א עמ' 123–124; מיסקה זו מצוואת הריב"ש

מתחילה: "ריב"ש ע"ה אמר".

בפני עצמיך וגם שלא לאכול מאכל שלנו, הוא משיב: "דכ' בכתבי האר"י כי העצבות הוא מצד הקליפה והשמחה היא מצד הקדושה, ועיקר התורה והעבודה הוא מצד רוב שמחה, כמ"ש בפסוק תחת אשר לא עבדת את ה' בשמחה ובטוב לבב מרוב כל, וכתב הרב שזהו עיקר מה שזכה הוא לרוח הקודש", והנה "מצד עכירות ועצלות הגוף שמצד הקליפה שהוא עצבון אין כל אדם עובד הש"י בשמחה, כי אם בני עליה והם מועטין, ורוב העולם הולכין בתאוות עכירות, גשמיות, עושין כל חמדת העה"ז בשמחה גדולה כמו נצחון ומחלוקת, לפזר רוב הון ולדבר קדושה מראה עצבות... שעומדין בבה"כ להתפלל מצות אנשים מלומדה", והרי זה היה חטא "המתאוננים" "אשר לא התחממו באש ה' בהתלהבות וחמימות רק התחממו באש היצה"ר... עד שהתפלל משה רבינו ע"ה ותשקע האש... שקבלו על עצמן לעבוד הש"י בחמימות אש ה' זה בהתלהבות גדול". כי "ע"י עבודת הצדיקים בשמחה ובטוב לבב מרוב כל מעוררין השמחה למעלה"... ו"ע"י עצבותם בעבודת ה', שהם כת הרשעים, ירבו עצבות מלמעלה... שיש ב' כיתות מצד הבחירה, יש בוחרין בטוב ויש ברע, והוא השמחה מצד הקדושה והטוב והעצבות מצד הקליפה"¹²³. וכמו כן הוא מביא כמה פעמים את דברי הרמב"ם על מצות השמחה הדתית שהיא "עבודה גדולה היא"¹²⁴.

ברם בצוואת הריב"ש ישנו מוטיב נוסף לשמחה שאין אנו מוצאים אותו לפני כן, ושהוא כנראה המהותי לגבי החסידות הבעשטנית: "ויהיה תמיד בשמחה, ויחשוב ויאמין באמונה שלמה שהשכינה אצלו שומרת אותו, והוא מסתכל על הבורא יתברך שמו, והבורא יתברך שמו מסתכל בו"¹²⁵. שמחה זו היא שמחת תמיד על שום העמידה הישירה והתמידית בפני האלהים ועל שום ההסתכלות ההדדית התמידית. ההסתכלות ההדדית לא זו בלבד שהיא גורמת את השמחה, אלא גם לא תיתכן אלא מתוך מצב של שמחה! "והעיקר שילך תמיד בשמחה, ובפרט בעת הדבקות, דבלא שמחה אי אפשר להיות דבוק בו יתברך"¹²⁶! את הרעיון הזה פיתח ופישט ר' שניאור זלמן מלאדי, הדן באריכות בבעיית העצבות והסיגופים והשמחה. אין כוונתי לעקוב כאן אחרי השתלשלות ענינים אלה בחסידות הבעשטנית, אף על פי כן נראה לי כדאי להביא ממנו את הדברים שיש בהם משום חידושה של חסידות זו: "עוד זאת תהיה שמחת הנפש האמיתית... יעמיק מחשבתו ויציור בשכלו ובינתו ענין יחודו ית' האמיתי איך הוא ממלא כל עלמין... והנה כשיעמיק בזה הרבה ישמח לבו ותגל נפשו... כי היא קרבת אלהים ממש, וזה כל האדם ותכלית בריאתו ובריאת כל העולמות עליונים ותחתונים להיות לו דירה זו בתחתונים... והנה כמה גדולה שמחת הדיוט ושפל אנשים בהתקרבותו למלך בשר ודם המתאכסן ודר אתו עמו בביתו, וק"ו לאין קץ לקרבת ודירת ממ"ה הקב"ה... שכל מי שהוא מזרע ישראל יש לו לשמוח בשמחת ה' אשר שש ושמח בדירתו בתחתונים"¹²⁷.

(123) תולדות יעקב יוסף, פרשת נשא, ו' עמ' א.

(124) ראה למשל, שם, פרשת שלח, י"א עמ' א', וכן ט', י"א.

(125) צוואת הריב"ש י"ח עמ' א'. רעיון זה הוא כנראה של הבעש"ט, אם כי איננו במימרות המועטות

שבצוואה זו המובאות, בשמו במפורש.

(126) לקוטים יקרים, לר' פנחס מקארעץ, אחד מתלמידיו המובהקים של הבעש"ט, טשערנוויץ תרכ"ד.

מובא בספר בעל שם טוב ה"ב עמ' 219. וראה שם את המובא מן הספר "כתר שם טוב" לר' אהרן ברי' צבי

כהן, נדפס לראשונה בזאלקווא תקנ"ד. (127) תניא פרק ל"ג.